

УДК 331.101.262

БАГАТОФАКТОРНА МОДЕЛЬ КОРИГУВАННЯ ТРУДОРЕСУРСНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЦІЛЯХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

кандидат економічних наук, Бугайова М. В.

Кіровоградський національний технічний університет, Україна, Кіровоград

У статті автором здійснено соціально-економічну оцінку впливу регіональних чинників на стан трудоворесурсного забезпечення, визначено силу впливу регіональних чинників та обґрунтовано пропозиції щодо формування багатфакторної моделі цілеспрямованого, адекватного та ефективного коригування трудоворесурсного забезпечення в цілях соціально-економічного розвитку регіонів та держави в цілому. Відповідно до отриманої багатфакторної моделі, якою описано залежність рівня соціально-економічного розвитку регіонів країни від множини показників трудоворесурсного забезпечення, можна зробити висновок про можливість керованого впливу на соціально-економічний розвиток регіонів через коригування трудоворесурсного забезпечення.

Ключові слова: ринок праці, трудоворесурсне забезпечення, регіональні впливові чинники, соціально-економічний розвиток, показники соціально-економічного розвитку регіону.

Бугаёва М.В. Многофакторная модель корректировки трудоворесурсного обеспечения в целях социально-экономического развития региона/ Кировоградский национальный технический университет, Украина, Кировоград

В статье автором, осуществлена социально-экономическая оценка влияния региональных факторов на состояние трудоворесурсного обеспечения, определена сила влияния региональных факторов и обоснованы предложения по

поводу формування багатофакторної моделі цільової, адекватної і ефективної корективи трудових ресурсів в цілях соціально-економічного розвитку регіонів і країни в цілому. Внаслідок отриманої багатофакторної моделі, яка описує залежність рівня соціально-економічного розвитку регіонів країни від множини показників трудових ресурсів, можна зробити висновок про можливість управляемого впливу на соціально-економічне розвитку регіонів з допомогою корективи трудових ресурсів.

Ключові слова: ринок праці, трудові ресурси, регіональні впливові фактори, соціально-економічне розвитку, показники соціально-економічного розвитку регіону.

Bugaeva M.V. Multifactor model of adjustment of labor-resource providing in order to ensure socio-economic regional development / Kirovohrad National Technical University, Ukraine, Kirovohrad

The article considers socio-economic assessment of the impact of regional factors on the labor-resource providing. Author determined the impact of regional factors and substantiated proposals to form the multifactor model for adequate and effective adjustment of labor-resource providing in line with the socio-economic development of the region and country. Due to the resulting multifactor model, which describes dependence between the level of socio-economic development of the region and the set of indicators of labor-resource providing, it can be concluded about the possibility of managed impact on socio-economic development of regions by adjusting labor-resource providing.

Key words: Labor Market, labor-resource providing, regional influential factors, socio-economic development of the region, indicators of socio-economic development of the region.

Вступ. Економічне зростання та прогресивний соціальний розвиток регіонів України, піднесення добробуту їх населення безпосередньо залежать від того, наскільки ефективно, раціонально та дбайливо в економіці кожного

регіону використовується головний ресурс – людська праця, наскільки сприятливими для цього є умови трудової діяльності і життя, можливості для освітньо-професійного зростання, всебічного розвитку людини. Реалії сьогодення свідчать про кризові явища у використанні ресурсів праці в регіонах України. Серед причин таких явищ – масштабні наслідки економічної, соціальної, демографічної криз, непродуманість економічних та соціальних реформ, що зумовили втрату керованості процесами приватизації, структурної перебудови економіки, зайнятості, дисбаланс у функціонуванні ринку освітніх послуг та ринку праці, масова втрата цінностей професіоналізму, ефективної праці, винахідництва, освітньо-кваліфікаційного розвитку тощо. Невирішеність багатоаспектних проблем трудоворесурсного забезпечення регіонів уповільнює соціально-економічний та інноваційний розвиток України, зумовлює консервацію бідності, тінізацію трудових відносин, зростання недовіри. Розв'язання зазначених проблем потребує системних наукових досліджень стану трудоворесурсного забезпечення регіонів та формування багатofакторної моделі впливу на коригування трудоворесурсного забезпечення в регіоні для покращення ситуації.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що дослідженню різних аспектів проблеми трудового потенціалу та трудоворесурсного забезпечення займалися зарубіжні і вітчизняні вчені. За межами України є відомими дослідниками цього наукового напрямку Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Кендрик, Ф. Махлуп, Б. Генкін, С. Дятлов, С. Валентей, М. Волгін, А. Олійник, Р. Капелюшніков, Р. Колосова, Р. Фатхутдинов та ін [1-5]. Серед українських вчених вивченню окремих аспектів проблеми трудоворесурсного забезпечення регіонів присвятили свої праці О. Амосов, О. Амоша, В. Антонюк, С. Бандур, В. Бідак, Д. Богиня, О. Волкова, О. Грішнова, В. Гріньова, М. Долішній, А. Колот, В. Куценко, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Н. Лук'янченко, В. Новіков, О. Новікова, В. Онікієнко, І. Петрова, С. Пирожков, У. Садова, Л. Семів, М. Семикіна, Л. Шаульська, О. Ястремська та інші [6-10]. Не зважаючи на великий обсяг праць, присвячених даному науковому напрямку, ще й досі залишаються такі невіршені частини

загальної проблеми, як виявлення впливових чинників та факторів формування й розвитку трудоворесурсного забезпечення та об'єднання найвпливовіших з них у багатофакторну модель для цілеспрямованого, адекватного та ефективного впливу на коригування трудоворесурсного забезпечення в контексті соціально-економічного та інноваційного розвитку регіонів та держави в цілому.

Трудоворесурсне забезпечення в кожному регіоні залежить від множини впливових чинників та факторів, серед яких вагому роль відіграють ринки праці, співвідношення попиту і пропозиції на них, якість робочих місць, зарплата, яка виступає в якості ціни трудових послуг, умови праці, можливості освітньо-професійного зростання. Водночас перелік впливових регіональних чинників є значно ширшим, адже реалізація здатності до праці саме в даному регіоні цікавить працівників і з точки зору придбання житла, здобуття освіти, підтримання здоров'я, перспектив зростання добробуту, відпочинку тощо. Саме тому актуальним виявляється дослідження регіональних впливових чинників та факторів на трудоворесурсне забезпечення, а також виявлення їх сили впливу. Дослідження у даному контексті повинно здійснюватися з позиції «обміну індивідуальної здатності людей (населення) до праці на фонд життєвих цінностей» [11, с.14], які виявляються необхідними для відтворення, використання та розвитку здібності до праці, самореалізації у трудовому житті.

Формулювання мети статті та завдань.

Метою статті є виявлення та дослідження регіональних впливових чинників на трудоворесурсне забезпечення, а також визначення їх сили впливу для формування багатофакторної моделі цілеспрямованого, адекватного та ефективного коригування трудоворесурсного забезпечення в цілях соціально-економічного розвитку регіонів та держави в цілому.

Відповідно до мети статті поставлено і вирішено такі наукові завдання:

- здійснено дослідження регіональних впливових чинників на трудоворесурсне забезпечення;

- визначено силу впливу регіональних чинників на стан трудоворесурсного забезпечення;

- обґрунтовано пропозиції щодо формування багатфакторної моделі цілеспрямованого, адекватного та ефективного коригування трудових ресурсів та забезпечення в контексті соціально-економічного розвитку регіонів та держави в цілому.

Виклад основного матеріалу статті.

Передумовами ефективного реалізація наявного трудових ресурсів та забезпечення в регіоні вважаємо:

– повну самостійність та незалежність продавців та покупців послуг робочої сили, поєднані з їх економічною відповідальністю;

– сформованість відносин договорів та угод між рівноправними партнерами; наявність здорової конкуренції між власниками робочої сили за право зайняття кращого робочого місця та роботодавців за залучення більш кваліфікованої робочої сили;

– збалансованість між робочими місцями, сукупною пропозицією робочої сили та грошовою масою заробітної плати;

– наявність об'єднань найманих працівників та роботодавців у спілки для захисту своїх інтересів;

– прагнення носіїв робочої сили продати свій товар (трудова послуга) найдорожче, а покупця (роботодавця) купити трудові послуги найдешевше;

– єдність ринку робочої сили з іншими ринками – товарів, послуг, капіталів, інформації, технологій тощо.

Елементи ринку праці, що підлягають аналізу, є відомими: характеристики найманих працівників (за віком, статтю, стажем, освітою, станом здоров'я, інтелектуального, духовного, культурного розвитку, рівнем освіти, професійної підготовки, кваліфікації, здатністю до інновацій тощо; попит на робочу силу; пропозиція робочої сили; продуктивність праці; ціна трудових послуг робочої сили (заробітна плата) та ін.

Доречно відмітити, що робоча сила виступає в якості носія сукупності «сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних сил, особистісних рис і мотивацій, що використовуються в економічній діяльності»

[12, с.11], а не лише як «сукупність фізичних і духовних якостей, якими володіє організм і які пускаються нею в хід кожного разу, коли вона виробляє будь-які споживчі вартості» [13, с.17].

Для аналізу сформуємо список показників, які прямо та опосередковано впливають на формування характеристик робочої сили на регіональних ринках праці, супроводжуючи їх кодованими позначеннями $x_1, x_2, \dots, x_{18}$:

валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн. – x_1 ,

прямі іноземні інвестиції на одну особу, дол. США – x_2 ,

інвестиції в основний капітал на одну особу, дол. США – x_3 ,

уведено в експлуатацію квадратних метрів житла, m^2 – x_4 ,

роздрібний товарообіг підприємств на одну особу, грн. – x_5 ,

обсяг експорту товарів на одну особу, грн. – x_6 ,

коефіцієнт народжуваності – x_7 ,

коефіцієнт смертності – x_8 ,

чисельність населення, тис. осіб – x_9 ,

забезпеченість лікарняними ліжками, ліжок на 1000 населення – x_{10} ,

чисельність населення працездатного віку, осіб – x_{11} ,

прибулих з інших країн, осіб на 100 тис. населення – x_{12} ,

вибулих в інші країни, осіб на 100 тис. населення – x_{13} ,

прибулих з інших регіонів країни, осіб на 100 тис. населення – x_{14} ,

вибулих в інші регіони країни, осіб на 100 тис. населення – x_{15} ,

доходи населення, грн. на одну особу – x_{16} ,

витрати населення, грн. на одну особу – x_{17} ,

середньомісячна заробітна плата, грн. – x_{18} .

Вдаючись до наявної статистики, представленої джерелами інформації [14, 15] та виходячи з результатів кореляційного аналізу (Таблиця 1), для оцінки нами відібрано ті показники (такими виявилися – $x_2, x_3, x_5, x_6, x_9, x_{10}, x_{11}, x_{14}, x_{18}$), для яких кореляцію з x_1 вважаємо прийнятно суттєвою (більше 0,5) (Таблиця 2).

Таблиця 1

Значення коефіцієнтів кореляції між інтегрованим значенням показника соціально-економічного розвитку регіонів (x_1) та іншими показниками, використаними в дослідженні ($x_i, i=2,3,\dots,18$)

Кодовані позначення показників	Кореляція	Кодовані позначення показників	Кореляція
x1	1,000	x9	0,560
x2	0,908	x10	0,554
x3	0,922	x11	0,597
x4	0,470	x12	0,187
x5	0,927	x13	0,028
x6	0,772	x14	0,684
x7	-0,200	x15	0,268
x8	-0,238	x16	0,972

Примітка. Для подальшого аналізу відбираються показники з коефіцієнтом кореляції, що перевищує 0,5, це: $x_1, x_2, x_3, x_5, x_6, x_9, x_{10}, x_{11}, x_{14}, x_{18}$ (x_{16}, x_{17} вважаємо рівнозначними x_{18} , що дозволяє здійснювати подальший аналіз без них).

Гіпотетичне спрямування аналізу на виявлення зв'язку між валовим регіональним продуктом та іншими параметрами трудоворесурсного забезпечення представляємо у вигляді моделі $x_1 = x_2^{a_2} \cdot x_3^{a_3} \cdot x_5^{a_5} \cdot x_6^{a_6} \cdot x_{10}^{a_{10}} \cdot (x_{11} / x_9)^{a_9} \cdot x_{14}^{a_{14}} \cdot x_{18}^{a_{18}}$ з наперед невідомими константами $a_2, a_3, a_5, a_6, a_9, a_{10}, a_{14}, a_{18}$ та застосування відомого серед економіко-математичних методів статистичної обробки даних - методу найменших квадратів, дозволив встановити їх значення.

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів кореляції між ВРП (x_1) і показниками трудоворесурсного забезпечення, відібраними для аналізу

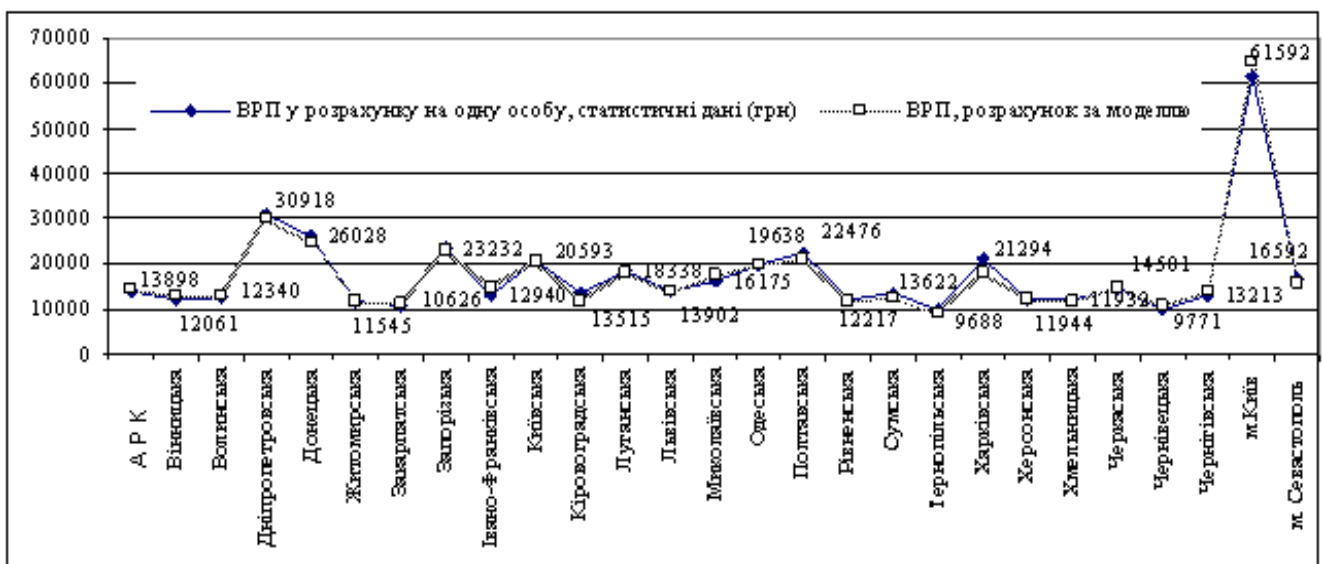
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9
К-т кореляції	1,000	0,908	0,922	0,470	0,927	0,772	-0,200	-0,238	0,560
	x_{10}	x_{11}	x_{12}	x_{13}	x_{14}	x_{15}	x_{16}	x_{17}	x_{18}
К-т кореляції	0,554	0,597	0,187	0,028	0,684	0,268	0,972	0,918	0,966

Зі значенням коефіцієнта детермінації $R^2 = 0,99$ та критерію Фішера $F = 50704$ ($F_{\text{табл}} = 218$) встановлено, що: $a_2=0,006945$, $a_3=0,179037$, $a_5=0,22634$, $a_6=0,3435$, $a_9=0,91651$, $a_{10}=0,1988$, $a_{14}=0,21515$, $a_{18} =0,213957$. Останнім з'ясовано можливість прийняття гіпотези щодо адекватності опису використаних при розрахунках статистичних даних моделлю (1):

$$x_1 = x_2^{0,006945} \cdot x_3^{0,179037} \cdot x_5^{0,22634} \cdot x_6^{0,3435} \cdot x_{10}^{0,1988} \cdot (x_{11}/x_9)^{0,91651} \cdot x_{14}^{0,21515} \cdot x_{18}^{0,213957} \quad (1)$$

Отже, моделлю (1) описано залежність рівня соціально-економічного розвитку регіонів країни x_1 , вираженого ВРП на одну особу (грн.), від таких показників трудоресурсного забезпечення як x_2 (прямі іноземні інвестиції на одну особу, дол. США), x_3 (інвестиції в основний капітал на одну особу, дол. США), x_5 (роздрібний товарообіг підприємств на одну особу, грн.), x_6 (обсяг експорту товарів на одну особу, грн.), x_{10} (забезпеченість лікарняними ліжками, ліжок на 1000 населення), x_9 (чисельність населення, тис. осіб), x_{11} (чисельність населення працездатного віку, осіб), x_{14} (кількість прибулих з інших регіонів країни, осіб на 100 тис. населення), x_{18} (середньомісячна заробітна плата, грн.)

Достовірність моделі (1), отже, можливість її використання для аналізу, додатково підтверджується ілюстрацією співставлення реальних статистичних даних з результатами їх розрахунку (Рис. 1).

Рис. 1. Співставлення ВРП: статистичні дані та результати розрахунку за моделлю (1)

Розрахунком еластичності як відношення відсоткової зміни функції (у даному разі – параметру x_1) до відсоткової зміни її аргументів (у даному разі – параметрів $x_2, x_3, x_5, x_6, x_{10}$, відношення $x_{11}/x_9, x_{14}, x_{18}$) встановлено ранг впливу останніх на значення функції (Таблиця 3).

Таблиця 3

Розрахунок еластичності для змінних моделі (1)

	x_2	x_3	x_5	x_6	x_{10}	x_{11}/x_9	x_{14}	x_{18}
Еластичність	0,007	0,172	0,218	0,333	0,191	0,913	0,207	0,206
Ранг впливу	8	7	3	2	6	1	4	5
Відсоток від найбільш впливового показника	0,8	18,8	23,9	36,5	20,9	100,0	22,7	22,6

Відповідно до наведених розрахунків:

- валовий регіональний продукт у фізичному вимірі (грн. на одну особу) прямо залежить від прямих іноземних інвестицій, інвестицій в основний капітал, роздрібного товарообігу підприємств, обсягу експорту товарів, забезпеченості лікарняними ліжками, відношення чисельності населення працездатного віку до загальної кількості населення, кількості прибулих з інших регіонів країни, середньомісячної заробітної плати, – так що збільшення $x_2, x_3, x_5, x_6, x_{10}, x_{11}/x_9, x_{14}, x_{18}$ зумовлює збільшення x_1 відповідно моделі (1), і навпаки, зменшення $x_2, x_3, x_5, x_6, x_{10}, x_{11}/x_9, x_{14}, x_{18}$ зумовлює зменшення x_1 відповідно моделі (1);

- за пріоритетом щодо впливу на зміну валового регіонального продукту у фізичному вимірі (грн. на одну особу), відповідно (1), перше місце займає відношення чисельності населення працездатного віку до загальної кількості населення, друге – обсяг експорту товарів, третє – роздрібний товарообіг, четверте – кількість прибулих з інших регіонів, п'яте – середньомісячна заробітна плата, шосте – забезпеченість лікарняними ліжками, сьоме – інвестування в основний капітал, восьме – обсяг прямих іноземних інвестицій;

- за відносною силою впливу, вираженою відсотком від найбільш впливового показника, яким виявився x_{11}/x_9 – відношення чисельності

населення працездатного віку до загальної кількості населення (прийнято за 100%), другим за силою впливу (36,5%) є обсяг експорту товарів, за цим майже «рівнозначно» розподіляються роздрібний товарообіг (23,9%), кількість прибулих з інших регіонів (22,7%) та середньомісячна заробітна плата (22,6%), за ними, знову майже «рівноцінно» – капіталовкладення (18,8%) та оснащеність ліжко-міцями (20,9%), на долю іноземних інвестицій випадає лише 0,8% від найбільш впливового за силою впливу показника.

Висновки. Отже, не відхиляючи жодного з проаналізованих чинників з позиції впливу на соціально-економічний розвиток регіонів через можливості трудових ресурсного забезпечення, відмічаємо першочергово необхідним змінити частку населення працездатного віку у загальній кількості населення пошуком адекватних демографічних, соціальних, економічних методів впливу. Водночас мають бути віднайдені способи зрушень у збільшенні обсягів експорту товарів, роздрібного товарообігу (а значить, купівельної спроможності населення), середньомісячної заробітної плати, кількості прибулих з інших регіонів (додаткове залучення робочої сили). Неправомірним з огляду на отримані результати виглядає висновок, якого дотримуються багато з науковців та практиків, вважаючи вирішальним важелем активізацію іноземного інвестування задля соціально орієнтованого розвитку економіки України: як слідує з отриманих нами результатів, вплив цього чинника для економік регіонів практично відсутній (коефіцієнт еластичності – 0,007; таблиця 3).

Відповідно до отриманої достовірної багатофакторної моделі (1), якою описано залежність рівня соціально-економічного розвитку регіонів країни, вираженого ВРП на одну особу, від таких показників трудових ресурсного забезпечення як прямі іноземні інвестиції, інвестиції в основний капітал, роздрібний товарообіг підприємств, обсяг експорту товарів, забезпеченість лікарняними ліжками, чисельність населення, чисельність населення працездатного віку, кількість прибулих з інших регіонів країни та середньомісячна заробітна плата, нами зроблено висновок про можливість

керованого впливу на соціально-економічний розвиток регіонів через коригування трудових ресурсів.

Література:

1. Беккер Г.С. Человеческое поведение : экономический подход / Г.С. Беккер. — М. : ГУ ВШЭ, 2003. — 672 с.
2. Волгин Н. Германия : эффективное решение социально-трудовых проблем / Н. Волгин // Человек и труд. — 1995. — №4. — С. 104—107.
3. Економічна концентрація в контексті регіональної та просторової економіки / С.Л. Шульц // Соц.-екон. дослідж. в перехід. період. — 2007. — Вип. 5. — С. 508—516.
4. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование / Дж.Кендрик. — М., 1978. — 450 с.
5. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент / Р.А. Фатхутдинов. — М. : Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2002. — 892 с.
6. Адміністративне управління трудовим потенціалом : навч. посіб. / [В.М. Гриньова, М.М. Новікова, М.М. Салун та ін.]. — Х. : ХНЕУ, 2004. — 427 с.
7. Бідак В.Я. Трудові ресурси та забезпечення трудової мобільності: аспекти взаємовпливу / В.Я. Бідак // Науковий вісник Луганського національного аграрного університету: зб. наук. пр. — Луганськ : Елтон –2. — 2012. — № 34 (II). — С. 247—254.
8. Грیشнова О.А. Людський капітал – визначальний чинник відродження національної економіки // Людський капітал України: стан, проблеми, перспективи відтворення: [монографія] / За ред. Лича В.М.– К.: КНУБА, 2009. — Ч. II – с.6 –21.
9. Інноваційний вектор трудових ресурсів та забезпечення регіональних суспільних систем: монографія [В. Бідак, С. Цапок, У. Садова]. — Л. : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2008. — 97 с.

10. Конкурентоспроможність робочої сили в системі соціально-трудових відносин : [монографія] / Д.П. Богиня, Г.Т. Куліков, Л.С. Лісогор та ін.]. — К. : НАН України ; Ін-т економіки, 2003. — 213 с.
11. Волкова О.В. Соціально-економічні детермінанти ринку праці України : [монографія] / О.В. Волкова. — Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. — 376с.
12. Грішнова О.А. Людський капітал : формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. — 254 с.
13. Волкова О.В. Соціально-економічні детермінанти ринку праці України : [монографія] / О.В. Волкова. — Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. — 376с.
14. Статистичний щорічник України за 2009 рік : [статистичний збірник]. — К. : Держкомстат України, 2010. — 566 с.
15. Електронний ресурс : Населення_Землі. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

References:

1. Bekker G.S. Chelovecheskoe povedenie : jekonomicheskij podhod / G.S. Bekker. — М. : GU VShJe, 2003. — 672 s.
2. Volgin N. Germanija : jeffektivnoe reshenie social'no-trudovyh problem / N. Volgin // Chelovek i trud. — 1995. — №4. — S. 104—107.
3. Ekonomichna koncentracija v konteksti regional'noї ta prostорової ekonomiki / S.L. Shul'c // Soc.-ekon. doslidzh. v perehid. period. — 2007. — Vip. 5. — S. 508—516.
4. Kendrik Dzh. Sovokupnyj kapital SShA i ego formirovanie / Dzh.Kendrik. — М., 1978. — 450 s.
5. Fathutdinov R.A. Konkurentosposobnost' organizacii v uslovijah krizisa: jekonomika, marketing, menedzhment / R.A. Fathutdinov. — М. : Izdatel'sko-knigotorgovyj centr «Marketing», 2002. — 892 s.
6. Administrativne upravlinnja trudovim potencialom : navch. posib. / [V.M. Grin'ova, M.M. Novikova, M.M. Salun ta in.]. — H. : HNEU, 2004. — 427 s.

7. Bidak V.Ja. Trudoresursne zabezpechennja trudovoï mobil'nosti: aspekti vzaemovplivu / V.Ja. regionu i specifika Bidak // Naukovij visnik Lugans'kogo nacional'nogo agrarnogo universitetu: zb. nauk. pr. — Lugans'k : Elton –2. — 2012. — № 34 (II). — S. 247—254.
8. Grishnova O.A. Ljuds'kij kapital – viznachal'nij chinnik vidrodzhennja nacional'noï ekonomiki // Ljuds'kij kapital Ukraïni: stan, problemi, perspektivi vidtvorennja: [monografija] / Za red. Licha V.M.– K.: KNUBA, 2009. – Ch.II – s.6 – 21.
9. Innovacijnij vektor trudoresursnogo zabezpechennja regional'nih suspil'nih sistem: monografija [V. Bidak, S. Capok, U. Sadova]. — L. : Institut regional'nih doslidzhen' NAN Ukraïni, 2008. — 97 s.
10. Konkurentospromozhnist' robochoï sili v sistemi social'no-trudovih vidnosin : [monografija] / D.P. Boginja, G.T. Kulikov, L.S. Lisogor ta in.]. — K. : NAN Ukraïni ; In-t ekonomiki, 2003. — 213 s.
11. Volkova O.V. Social'no-ekonomichni determinanti rinku praci Ukraïni : [monografija] / O.V. Volkova. — Poltava : RVV PUSKU, 2008. — 376s.
12. Grishnova O.A. Ljuds'kij kapital : formuvannja v sistemi osviti i profesijnoï pidgotovki / O.A. Grishnova. — K.: T-vo «Znannja», KOO, 2001. — 254 s.
13. Volkova O.V. Social'no-ekonomichni determinanti rinku praci Ukraïni : [monografija] / O.V. Volkova. — Poltava : RVV PUSKU, 2008. — 376s.
14. Statistichnij shhorichnik Ukraïni za 2009 rik : [statistichnij zbirnik]. — K. : Derzhkomstat Ukraïni, 2010. — 566 s.
15. Elektronnij resurs : Naseleennja_Zemli. — Rezhim dostupu : [http:// uk. wikipedia. org / wiki /](http://uk.wikipedia.org/wiki/).